

ज्ञान प्रबोधिनी

शैक्षणिक उपक्रम संशोधिका

वार्षिक वृत - राष्ट्रीय सौर शके १४४३
(एप्रिल २०२१ - मार्च २०२२)

अनुभव शाळा प्रकल्प

विकास मित्र प्रकल्प

प्रज्ञा विकास कार्यक्रम

छोटे सायंटिस्ट्स् उपक्रम

शैक्षणिक उपक्रम संशोधिका

वार्षिक वृत्त - शके १९४२-४३

(सन २०२१-२०२२)

मनोगत

सस्नेह नमस्कार,

एखाद्या शैक्षणिक रचनेत समृद्ध शालेय वातावरण फक्त औपचारिक पाठ्यपुस्तकी शिक्षणापुरते मर्यादित राहात नाही तर ते विद्यार्थ्यांच्या सर्वांगीण विकसनात महत्वाची भूमिका बजावते. समृद्ध इमारत, प्रयोगशाळा, ग्रंथालय यासारख्या रचनात्मक गोष्टींमध्ये शैक्षणिक तंत्रज्ञानाच्या सुविधांची उपलब्धता याची मोठी भर कोरोना काळात शैक्षणिक रचनांमध्ये पडत आहे. भौतिक सुविधांबरोबरच शालेय, सहशालेय उपक्रमांमध्ये विद्यार्थ्यांना भाग घेण्याची संधी, त्यासाठीच्या योजना आणि अभ्यास साहित्य या सारख्या घटकांवर शालेय वातावरणाची समृद्धी निश्चित होत जाते. यासाठी विद्यार्थी, शिक्षक, शालेय नेतृत्व, पालक याबरोबर समाजातील घटकांचा शालेय रचनेत सहभाग महत्वाचा आहे.

ज्ञान प्रबोधिनीच्या शैक्षणिक उपक्रम संशोधिकेद्वारे या शैक्षणिक वर्षात भारतभारतील अनेक शाळांबरोबर तेथील शैक्षणिक वातावरण आणि शिक्षण प्रक्रिया समृद्ध करण्यासाठी शैक्षणिक योजना राबवता आल्या याचा आनंद होत आहे. सन

२०२१-२२ मध्ये आयोजित केलेल्या उपक्रमांची माहिती या वृत्तातून आपणापर्यंत पोहोचवत आहोत.

हे शैक्षणिक वर्ष कोरोनाच्या प्रभावानुसार ऑनलाईन आणि प्रत्यक्ष शाळा असे सतत बदलते राहिले. त्यामुळे प्रकल्पांचे नियोजन हे सततचे आव्हान होते. गावातील शाळा बंद असताना शिक्षक, पालक यांच्याबरोबर कोरोना काळात गावातील विद्यार्थी शिकते राहण्यासाठी त्याच गावातील महाविद्यालयीन युवक-युवतींचा शैक्षणिक उपक्रम संशोधिकेच्या उपक्रमांतील वाढता सहभाग नोंदवण्याजोगा होता.

ज्ञान प्रबोधिनीचे शिक्षण विस्तार कार्य येत्या दहा वर्षात शैक्षणिक उपक्रम संशोधिकेच्या माध्यमातून कसे विस्तारता येईल याचा आराखडा भवितव्य लेख लिहिण्याच्या प्रक्रियेत यावर्षी मांडला. आपणा सर्वांच्या सहभागाने आणि सहकाऱ्याने येत्या दहा वर्षासाठी मांडलेला रोडमॅप प्रत्यक्षात आणता येईल. प्रबोधिनीच्या शैक्षणिक उपक्रमांचा भारतभारतील शाळांमध्ये विस्तार करण्यासाठी आपणा सर्वांच्या सहभागाच्या अपेक्षेत!

***

प्रशांत दिवेकर (विभाग प्रमुख)

अमर परांजपे (विभाग उपप्रमुख)
प्रकाश रणनवरे

ओंकार बाणाईत
पूर्वा दीक्षित-धोकटे

शैक्षणिक उपक्रम संशोधिका

भवितव्य लेख सन २०२२-३२

कार्यविधान :

देशभरातील शैक्षणिक रचनांमधील शिक्षण प्रक्रिया समृद्ध करण्यासाठी आणि ज्ञान प्रबोधनीच्या अनुभवसिद्ध शिक्षण प्रणालीचा विस्तार करण्यासाठी:

- १) ज्ञान प्रबोधनीच्या शैक्षणिक उपक्रमांचे सार्वत्रिकीकरण करण्यासाठी प्रायोगिक प्रकल्प राबवणे.
- २) शिक्षक प्रशिक्षणाची व शालेय नेतृत्वाच्या प्रशिक्षणाची रचना निर्माण करणे व त्यासाठी पूरक शैक्षणिक साधनांची निर्मिती करणे.
- ३) महाविद्यालयीन युवक-युवतींना शालेय विद्यार्थ्यांसाठी राबवण्यात येणाऱ्या शैक्षणिक उपक्रमांमध्ये सहभाग व नेतृत्वाची संधी उपलब्ध करून देणे.

शैक्षणिक उपक्रम संशोधिका : उद्दिष्टे

१. संकल्पना अध्यापनासाठी ज्ञान प्रबोधनीत सिद्ध झालेल्या अनुभवसंचांचा आणि शैक्षणिक रचनांचा देशभरातील अन्य शैक्षणिक संस्थांमध्ये विस्तार करणे.
२. विद्यार्थ्यांच्या व्यक्तिविकासासाठी ज्ञान प्रबोधनीत सिद्ध झालेल्या व्यक्तिमत्त्व विकसन, कौशल्य प्रशिक्षण, प्रज्ञा विकास आणि नेतृत्व विकसन यांसारख्या शैक्षणिकरचनांची व अनुभवसंचांची योजना करणे.
३. सामाजिक जाणीव संवर्धन व प्रेरणा जागरण या संकल्पनांच्या अभ्यासासाठी शैक्षणिक प्रयोग करणे.
४. पूर्व प्राथमिक आणि प्राथमिक शिक्षणात ज्ञान प्रबोधनीत झालेल्या शैक्षणिक प्रयोगांचा अन्य शैक्षणिक संस्थांमध्ये विस्तार करणे.
५. विभागाच्या दैनंदिन कामाच्या गुणवत्ता वाढीतून विभागाचा संपर्कात्मक, संस्थात्मक व संघटनात्मक विस्तार करणे.

शैक्षणिक उपक्रम संशोधिका : कार्यपरिणाम

ज्ञान प्रबोधनीच्या अनुभवसिद्ध शैक्षणिक प्रयोगांमधील ज्ञानप्राप्ती, कौशल्य विकसन व मूल्यवर्धनासाठीच्या शैक्षणिक उपक्रमांचा भारतभरातील विद्यार्थ्यांच्या वृत्तीघडणीसाठी प्रसार करणे आणि त्यासाठी शैक्षणिक रचनांमधील शिक्षक, संस्थाचालक यांचे प्रेरणा जागरण करणे व त्यांच्याबोरोबर साहचयनी प्रयोग करत शिक्षण प्रक्रिया समृद्ध होणे.

***

छोटे सायंटिस्ट्स उपक्रम

विद्यार्थ्यांमध्ये वैज्ञानिक दृष्टिकोन निर्माण व्हावा, विज्ञान विषयाची गोडी लागावी म्हणून ज्ञान प्रबोधिनी पुणे व केपीआयटी टेक्नॉलॉजीज् लि. पुणे यांच्या संयुक्त विद्यमाने 'छोटे सायंटिस्ट्स' हा उपक्रम गेली १२ वर्षे आपण हा उपक्रम राबवत आहोत.

प्रकल्प विस्तार-

या वर्षी उपक्रमाचा मोठ्या प्रमाणात विस्तार करण्यात आला. पूर्वी पिंपरी चिंचवड मनपाच्या १० शाळांमध्ये फक्त ८ वी साठीच 'छोटे सायंटिस्ट्स उपक्रम' सुरु होता. यावर्षी पिंपरी चिंचवड शाळांची संख्या ८ ने वाढवून एकूण १८ माध्यमिक शाळांमध्ये तसेच पुणे मनपाच्या एकूण १० शाळांमध्ये इयता ८ वी बरोबरच इयता ९ वी च्या वर्गांमध्येही हा उपक्रम सुरु केला गेला आहे. तसेच पुणे व धुळे जिल्हा विज्ञान अध्यापकांचा मोठ्या प्रमाणात सहभाग वाढला. तसेच अन्य राज्यांत सुद्धा प्रकल्पाचा विस्तार करण्यात आला. सध्या महाराष्ट्र, झारखंड, आसाम, अस्सिनाचल प्रदेश, नागालॅंड, कर्नाटक या सहा राज्यांतील एकूण ९३१ शाळांतील २७४३१ विद्यार्थी 'छोटे सायंटिस्ट्स' उपक्रमाचा लाभ घेत आहेत.

आशय समूद्री -

१) इयत्ता ८ वीसाठी - दाब, चुंबकत्व, धारा विद्युत, प्रकाश, ध्वनी इ. इयत्ता ९ वीसाठी - गतिचे नियम, ऊर्जा, धारा विद्युत, आम्ल, आम्लारी व क्षार, प्रकाश, ध्वनी इ. संकल्पनावर एकूण ६० प्रयोग / विज्ञान खेळणी अशी सत्रांची रचना तयार करण्यात आली व त्यानुसार विज्ञान साहित्य पेट्या तयार करण्यात आल्या तसेच विज्ञान संकल्पनेनुसार कार्यपत्रके तयार करण्यात आली.

२) ऑनलाईन पद्धतीने सत्र घेत असताना ५ वी ते ९ वी साठी रसायनशास्त्र व जीवशास्त्र या विषयांचा नव्याने आशय तयार करण्यात आला. निरीक्षण व प्रश्नकौशल्याची पुस्तिका तयार करण्यात आली.

३) विज्ञान संकल्पना दूरस्थ पद्धतीने शिकवण्यासाठी गुगल ड्राईव्हचा वापर करून एक अभ्यासक्रम प्राथमिक स्तरावर तयार केला गेला. यामध्ये शास्त्रज्ञाची गोष्ट वाचून त्यावर आधारित प्रश्न सोडवणे, एखादा विज्ञानातील विषयाची गोष्ट वाचून त्याप्रमाणे कृती करून बघणे असे विविध घटक या क्लासरूम मध्ये होते.

४) ५वी ते ७वी विज्ञान कौशल्यावर आधारित प्रायोगिक कार्यशाळा व शिक्षक प्रशिक्षण केले. यासाठी प्रश्न, निरीक्षण, वर्गीकरण, मापन, प्रयोग करणे, पर्यावरण या विषयाच्या मार्गदर्शक पुस्तिका व कृतिपुस्तिका तयार करण्यात आल्या.

शिक्षक प्रशिक्षण -

सहभागी शाळांतील शिक्षक तसेच स्वयंसेवक / महाविद्यालयीन युवक, केपीआयटी अभियंते, विज्ञानमित्र, शिक्षक यांची विज्ञान संकल्पनानुसार प्रशिक्षणे घेण्यात आली.

विज्ञान शिविर -

१) दिनांक २६ ते ३० एप्रिल २०२१ या कालावधीत ऑनलाईन विज्ञान कार्यशाळा आयोजित करण्यात आली होती. पुणे, पिंपरी-चिंचवड महापालिका शाळांमधील व मुळशी-मावळ भागातून काही निवडक शाळांतील विद्यार्थी या कार्यशाळेत सहभागी झाले होते. कार्यशाळेच्या माध्यमातून निरीक्षण कौशल्ये, प्रश्न कौशल्ये, प्रयोगातून प्रकल्पाकडे, कल्पनास्फोट तंत्र, संशोधकांच्या गोष्टी या विषयांच्या माध्यमातून विद्यार्थ्यांशी संवाद साधला. सरासरी ७५ विद्यार्थी उपस्थित होते. काही

शाळांतील विज्ञान शिक्षक देखील सहभागी झाले होते.

२) दिनांक २६ ते २८ एप्रिल कालावधीत पुणे महापालिका शाळांमधील निवडक ३८ विद्यार्थ्यांचे शिबिर घेण्यात आले. शिबिरात विद्यार्थ्यांना सायन्स पार्क दाखवण्यात आले.

समस्या परिहार स्पर्धा –

दि. १२ ते १६ मार्च या कालावधीमध्ये

दूरस्थ पद्धतीने समस्या परिहार स्पर्धा मुळशी-मावळ तालुक्यातील २० शाळांतील ८ वी ते ९ वी च्या निवडक विद्यार्थ्यांसाठी घेण्यात आली. ८ वी साठी पाण्याची टाकी साफ करण्यासाठी उपाय शोधणे तर ९ वी साठी ध्वनी प्रदूषण विषयावर पोस्टर करणे हे विषय दिले होते. विद्यार्थ्यांनी तयार केलेल्या प्रकल्पांचे सादरीकरण करण्यासाठी तक्त्यांचा वापर केला.

अन्य राज्यातही विज्ञान शिबिरे घेण्यात आले. त्याचे तपशील पुढीलप्रमाणे –

राज्य	शाळा	इयता	दूरस्थ/ प्रत्यक्ष	विज्ञान संकल्पना	उपस्थित विद्यार्थी
झारखंड वनवासी कल्याण आश्रम सहा दिवसीय कार्यशाळा	१	६ ते १० वी	दूरस्थ	६	४२
आसाम	२१	७ ते ९ वी	प्रत्यक्ष	५	७७७
अरुणाचल प्रदेश	१	७ ते ९ वी	प्रत्यक्ष	५	२०९
नागालॅंड	१	७ ते ९ वी	प्रत्यक्ष	५	२७४
बैंगलुरू - कर्नाटक राष्ट्रोथान संस्था	१	८वी व ९वी	प्रत्यक्ष	५	४७
एकूण	२५				१३८९

अन्य राज्य - छोटे शायंटिस्ट्स उपक्रम

* छोटे सायंटिस्ट्स उपक्रमांतर्गत झारखंडमधील वनवासी कल्याण आश्रमाच्या विद्यार्थ्यांसाठी ऑनलाईन विज्ञान कार्यशाळा दिनांक ५ ते १० जुलै २०२१ या कालावधीत झाली. भौतिकशास्त्र, सायन्यशास्त्र व जीवशास्त्रातील विविध विज्ञान संकल्पनांवर आधारित विज्ञान खेळणी व प्रयोग विद्यार्थ्यांना शिकवले. अतिदुर्गम भागातील विद्यार्थी आपल्या घरातून झूम ॲपच्या माध्यमातून सहभागी झाले. एकूण ४२ विद्यार्थी व दोन शिक्षक-कार्यकर्ते या ऑनलाईन कार्यशाळेला उपस्थित होते.

राष्ट्रोथान संस्था, बैंगलुरू येथील इयत्ता

८वीच्या ४७ विद्यार्थ्यांसाठी प्रत्यक्ष विज्ञान शिबिर दिनांक २५ ते २७ ऑक्टोबर २०२१ या कालावधीत घेण्यात आले. तसेच याच संस्थेच्या विज्ञान शिक्षकांसाठी विज्ञान खेळणी/प्रयोग यांची सत्रे कशी घ्यावीत या विषयी मार्गदर्शन झाले.

विवेकानंद केंद्राच्या आसाममधील २१ शाळांमधील, अरुणाचल प्रदेशमधील एका शाळेतील, नागालॅंडमधील एका शाळेतील विज्ञान शिक्षकांचे विज्ञान संकल्पना व प्रयोग कसे शिकवावे यावर दूरस्थ पद्धतीने शिक्षकांचे ५ प्रशिक्षण वर्ग झाले.

प्रज्ञा विकास कार्यक्रम - पुणे

ज्ञान प्रबोधनी आणि भारत फोर्जे यांच्या संयुक्त विद्यमाने 'प्रज्ञा विकास कार्यक्रम', पुणे शहरातील जनता वसाहत (पर्वती पायथा), वेताळबाबा वसाहत (हडपसर) आणि केशवनगर कम्युनिटी सेंटर (मुंदवा) या तीन वस्ती भागात सुरु आहे.

यावर्षी सुद्धा कोरोनाच्या पार्श्वभूमीवर उपक्रमांची सुरुवात झाली. विद्यार्थ्यांच्या शाळा बंद होत्या, ऑनलाईन वर्ग सुरु होते. अशा परिस्थितीत कोरोनाची काळजी घेऊन आपले सर्व ठिकाणचे वर्ग प्रत्यक्ष सुरु होते. संपर्कसाठी विद्यार्थ्यांचे व्हॉट्सअॅपचे गट केले आहेत, या माध्यमातून विद्यार्थींसंपर्क केला जातोय. त्याचबरोबर प्रत्यक्ष गृहभेटी करून विद्यार्थीं आणि पालक संपर्क केला जातो.

नवीन तुकडीचा शुभारंभ केला गेला. जुन्या तुकडीचे बहुसंख्य विद्यार्थी १० वीला असल्याने

नवीन तुकडीसाठी विद्यार्थी निवडप्रक्रिया केली. भारत फोर्जे आणि प्रथम पुणेद्वारा सुरु असलेल्या वर्गातील सुमारे ३०० विद्यार्थ्यांची चाचणी परीक्षा ऑगस्ट महिन्यात घेऊन ९० विद्यार्थ्यांची नवीन तुकडीसाठी निवड केली. त्याचा उद्घाटन समारंभ सप्टेंबर महिन्यात करण्यात आला. भारत फोर्जच्या सामाजिक बांधिलकी विभाग प्रमुख डॉ. लीनाताई देशपांडे, शैक्षणिक उपक्रम संशोधिका विभाग प्रमुख प्रशांत दिवेकर, तसेच भारत फोर्ज कंपनीचे विविध विभागांतील अधिकारी यांच्या हस्ते विद्यार्थ्यांचे शैक्षणिक साहित्य देऊन स्वागत करण्यात आले.

नवीन तुकडीचे वर्ग आधीच्या तीन ठिकाणांच्या शिवाय आणखी दोन ठिकाणी सुरु केले, एकूण पाच ठिकाणी वर्ग घेतले जात आहेत. या वर्गांमध्ये इ. ७वी-८वीच्या १०० आणि इ. ९वी-१०वी च्या १०० अशा एकूण २०० सत्रांचे नियोजन करण्यात आले.

अभ्यास पूर्वतयारी	श्रवण, वाचन, लेखन, प्रश्न कौशल्य, हस्ताक्षर लेखन
अभ्यास कौशल्य सत्र	निरीक्षण, प्रश्न कौशल्य, समस्या परिहार, विचार कौशल्य, माहितीची पुनर्मांडणी, स्मरणातंत्र, संवाद कौशल्य, निर्णय कौशल्य, नियोजन कौशल्य – वेध यशाचा १० वी साठी online व्याख्यानमाला
कलाकौशल्य	पणत्या रंगवणे, त्रिमितीय भौमितिक आकार निर्मिती
जीवन कौशल्य	स्व-ओळख व भावनांचे व्यवस्थापन, विविध क्षेत्रांतील व्यक्तींच्या मुलाखती
विशेष दिन	१) २६ जानेवारी- ऑनलाईन प्रश्न मंजूषा स्पर्धा आणि चित्रकला स्पर्धा घेतली. २) विज्ञान दिन- विज्ञान दिनाच्या निमित्ताने पाच ठिकाणी विज्ञान कार्यशाळा झाल्या. ३) वाचन प्रेरणा दिन- पुस्तके व दिवाळी अंकाचे वाचन. ४) गणित दिन- गणित कार्यपत्रके सोडवणे. ५) जागतिक महिला दिन – भाषण, पोस्टर निर्मिती करणे.

दहावीच्या विद्यार्थ्यांसाठी अभ्याससत्र

वर्गाला येणारी मुळे यावर्षी १०वी ला असल्याने त्यांची सुरुवातीची सत्रे अभ्यासकौशल्य विकासाची घेण्यात आली. अभ्यासाच्या पद्धतींचा प्रत्यक्ष वापर विद्यार्थ्यांनी केला. जसे अभ्यासाचे नियोजन, टिपणे काढणे, तक्ते तयार करणे, परीक्षा पूर्वतयारी इ. विद्यार्थ्यांना सराव प्रश्नपत्रिकांचे संच उपलब्ध करून दिले.

विशेष कार्यक्रम :

- * करिअर मार्गदर्शन ऑनलाईन कार्यक्रम - इयत्ता १० वी व १२ वीच्या ५० विद्यार्थ्यांना भारत फोर्जच्या लीनाताई देशपांडे यांचे मार्गदर्शन लाभले.
- * कोरोना जाणीव जागृती - भारत फोर्जच्या कर्मचारी सदस्यांनी ११५ विद्यार्थ्यांचे सत्र घेतले व विद्यार्थ्यांना मास्क आणि सॅनिटायझरचे वाटप केले.
- * वृक्षारोपण कार्यक्रम - २५ विद्यार्थी आणि भारत

फोर्ज कर्मचारी सदस्य यांनी २९ जुलै रोजी जनता वसाहतीतील टेकडीवर ७० झाडे लावली व २५ लोखंडी संरक्षक जाळ्या बसविल्या.

* १५ ऑगस्ट कार्यक्रम - कार्यक्रमाला भारत फोर्जचे कर्मचारी सदस्य व ८५+ विद्यार्थी, पालक उपस्थित होते. नावीन्यपूर्ण स्पर्धा, बक्षीस वितरण व सांस्कृतिक कार्यक्रम घेण्यात आले.

* रक्षाबंधन - ८० विद्यार्थ्यांनी राखीनिर्मिती व विक्रीचा अनुभव घेतला. तसेच जनता वसाहतमधील पोलीस स्टेशनमध्ये जाऊन पोलिसांना राख्या बांधल्या.

* राष्ट्रीय हातमाग दिवस - ७ ऑगस्ट २०२१ रोजी केशवनगर गायरान वस्ती व कम्युनिटी सेंटर येथे राष्ट्रीय हातमाग दिवस साजरा केला. ७६ विद्यार्थी उपस्थित होते. भारत फोर्जकडून खादीचे कुर्ते वाटप करण्यात आले.

प्रज्ञा विकास कार्यक्रम - ता. रोहा, निं. रायगड

श्री विवेकानंद रिसर्च ऑण्ड ट्रेनिंग इन्स्टिट्यूट - रोहा व एक्सेल उद्योग समूह - रोहा, रायगड यांच्या सोबत रोहा परिसरातील १३ शाळांतील विद्यार्थ्यांसाठी प्रज्ञा विकास कार्यक्रम सुरु आहे.

मुख्याध्यापक बैठक

नोव्हेंबर महिन्यामध्ये रोहा तालुक्यातील १० शाळांतील मुख्याध्यापकांची बैठक घेण्यात आली. बैठकीत सर्व शाळांना ज्ञान प्रबोधिनी, शैक्षणिक साधन केंद्रनिर्मित सैंगती या शैक्षणिक खेळ साहित्य पेटीचे व छात्र प्रबोधनचे दिवाळी अंक देण्यात आले.

अभ्यासकौशल्य सत्र

इयत्ता १०वीच्या विद्यार्थ्यांसाठी दि. ३० डिसेंबर २०२१ व दि. १२ जानेवारी २०२२ रोजी स्वयं अध्ययन पद्धतीने अभ्यास कसा करावा, अभ्यासाचे नियोजन कसे करावे याचे सत्र घेण्यात

आले. तसेच परीक्षा तंत्र विद्यार्थ्यांना समजावून सांगितले. दहा शाळांमधील सुमारे ३०० विद्यार्थ्यांनी या सत्राचा लाभ घेतला. प्रश्नपत्रिका सोडवण्याचा सराव व्हावा यासाठी प्रश्नपत्रिकेचे तीन सराव संच देण्यात आले.

‘वेध यशाचा’ दहावीसाठी परीक्षा पूर्वतयारी व्याख्यानमाला

वेध यशाचा - ‘परीक्षा पूर्वतयारी व्याख्यानमाला’, १०वीच्या विद्यार्थ्यांसाठी विशेष मार्गदर्शन ऑनलाईन स्वरूपात विभागाच्या युट्युब चॅनलवर उपलब्ध करून देण्यात आले.

अनुभव शाळा प्रकल्प

पुणे शहरातील वस्ती भागात केशवनगरमधील गायरान वस्ती व कम्युनिटी सेंटर आणि हडपसरमधील महान्मा फुले वसाहत या ठिकाणी राहणाऱ्या वंचित घटकातील ६ ते ११ वयोगटातील विद्यार्थी-विद्यार्थिनीसाठी 'अनुभव शाळा' प्रकल्प चालू आहे.

* अभ्यासक्रम - विद्यार्थी/ विद्यार्थिनींच्या सर्वांगीण विकासासाठी अभ्यास-कौशल्ये, कला आणि हस्तकला, शारीरिक विकसन, जीवन कौशल्ये, बौद्धिक विकसन अशी अभ्यासक्रमाची रचना करण्यात आली आहे.

* तासिका - अनुभव शाळा प्रकल्पात दूरस्थ व

प्रत्यक्ष स्वरूपात नियोजित अभ्यासक्रमाच्या विविध विषयांवर आधारित ३५ मिनिटांच्या तासिका झाल्या. एकूण विद्यार्थी गटाचे दोन भाग करण्यात आले होते. त्यात १ ली ते ३ री चा लहान गट आणि इयत्ता ४ थी ते ६ वी च्या विद्यार्थ्यांचा मोठा गट केला होता. यातील लहान गटासाठी २०५ तासिका आणि मोठ्या गटासाठी २०५ तासिका अशा एकूण ४१० तासिका झाल्या. साधारण १५० विद्यार्थी नियमितपणे वर्षभर वर्गात सहभागी होते.

* विशेष कार्यक्रम - वर्गात स्वातंत्र्यसैनिकांच्या पुण्यतिथी, जयंती, दिनविशेष, भारतीय सण - उत्सव साजरे केले.

विभागाचे क्युआर कोड:

* स्पर्धा आणि बक्षीस वितरण - पाठांतर, सूर्यनमस्कार, दोरीच्या उळ्या, सुंदर हस्ताक्षर, चित्र रंगवणे अशा स्पर्धा घेऊन क्रमांक काढण्यात आले. २५ डिसेंबर रोजी बक्षीस वितरण समारंभ कार्यक्रम साजारा करण्यात आला. प्रमुख पाहुणे म्हणून भारत फोर्जचे प्रतिनिधी आले होते. त्यांच्या हस्ते मुलांना बक्षीस वितरण करण्यात आले.

* पूरक आहार - दररोज नियमितपणे प्रत्येक वर्गात खारे शेंगदाणे व फुटाणे, खजूर, शेंगदाणे व राजगिरा लाडू/वडी, खजूर, खारीक, केळी हा वैविध्यपूर्ण

आहार दिला जातो.

* शिक्षक प्रशिक्षण - अनुभव शाळेतील शिक्षकांचे प्रशिक्षण हे वर्षातून तीन वेळा घेण्यात आले. प्रशिक्षण ज्ञान प्रबोधनीतील तज्ज्ञ व्यक्तींनी घेतले.

* साहित्य निर्मिती - वर्गामध्ये विद्यार्थ्यांना प्रार्थना, श्लोक, पद्य, गाणी, अभंग, बडबड गीते शिकविले जातात, त्याची पद्य पुस्तिका तयार करण्यात आली. कोरोना काळात घरी सोडवण्यासाठी कार्यपत्रके तयार केली.

शैक्षणिक वातावरण शमुद्धीसाठी पालक भेटी

पुण्यातील वस्ती भागात वंचित घटकातील वय वर्षे ६ ते ११ वयोगटातील विद्यार्थ्यांसाठी अनुभव शाळा प्रकल्प चालू आहे. या वर्गामध्ये सहभागी मुला-मुलींचा सर्वांगीण विकास व्हावा यासाठी अभ्यास कौशल्य विकसन, शारीरिक विकसन, हस्तकला, जीवन कौशल्ये, मूल्यसंवर्धन इ. विविध विषयांतून अनेक संस्कार दिले जातात. अनुभव शाळेतील मुला-मुलींमध्ये शिक्षणाची आवड निर्माण व्हावी, शालेय अभ्यासातील गती व खोली वाढावी तसेच मुला-मुलींनी ज्या शाळांमध्ये प्रवेश घेतलेला आहे त्या शाळांमधील विविध स्पर्धामध्ये मुला-मुलींच्या सहभागात वाढ व्हावी यासाठी अनुभव शाळेत विविध उपक्रम घेतले जातात. या उपक्रमांमुळे अनुभव शाळेतील सर्व मुला-मुलींना त्यांच्यामध्ये आधीच असलेल्या अनेक कलागुणांना सर्वांसमोर दाखवण्याची संधी मिळते.

अनुभव शाळेत येणाऱ्या मुला-मुलींचे पालक यांच्या रोजीरोटीसाठी शहरी व निम शहरी विविध प्रकारची मिळतील ती कामे करत असतात. हमाली कामगार म्हणून काम करणे हे येथीत सर्वांचे रोजचेच ठरलेले काम आहे. या व्यतिरिक्त मासे पकडणे, गवंडी काम करणे, बिगारी काम करणे, खोदकाम करणे, लग्नकार्यात भांडी घासणे, गटारी, नाले व रस्ते साफसफाई करणे, टपरीतून किंवा दुकानातून नीरा विकणे अशी कामे देखील पालक त्या त्या परिस्थितीनुसार व वेळेनुसार करत असतात. काही विद्यार्थ्यांचे पालक किरणा मालाच्या दुकानात हमालीचे, पुऱ्या बांधण्याचे काम करतात. तर काहींचे पालक सुतारकाम करण्यासाठी बाहेर जातात. ऊसतोडीसाठी बाहेरगावी जाणे, शहरात व वस्त्यांमध्ये रिक्षा चालवणे, मिळेल तिथे वेल्डिंगचे

काम करणे, वॉटर प्रूफिंगचे काम करणे, गाडी चालविण्याचे काम करणे अशी विविध कामे पालक करताना दिसतात. काही विद्यार्थी शाळेच्या आधी व नंतर पैसे कमवण्यासाठी त्यांच्या पालकांना मदत करतात. मार्गशीर्ष महिन्यात पालक व विद्यार्थी असे दोघेही फुलांची वेणी, हार बनवून मंडईमध्ये विकण्यासाठी जातात. काही विद्यार्थ्यांच्या घरातील महिला घरातून पापड लाटणे, लमूण सोलणे, हळदी कुंकवाचे, तांदुळाचे पाकीट तयार करणे अशा प्रकारची कामे करताना दिसतात.

पालक भेटीची पूर्वतयारी

पालक भेटीची पूर्वतयारी करत असताना, प्रथम अनुभव शाळेच्या वर्गाला येणाऱ्या सर्व मुला-मुलींच्या नावांची यादी एकत्रितपणे लिहून घेतली. त्यानंतर पालक व विद्यार्थ्यांचे संपर्क पते (घराजवळची एखादी खूण लिहिणे), पालकांचे मोबाईल नंबर लिहिणे इ. अशी यादी तयार केली. ज्या मुला-मुलींच्या घरी मोबाईल नाही अशा विद्यार्थी / विद्यार्थिनींशी वर्गात आधीच बोलून पालक कोणत्या दिवशी व वेळेत घरी असतात, पालकांच्या कामाच्या वेळा, दिवसभर घरी कोण असते (आई, वडील, भाऊ, बहीण, आजी, आजोबा, पालक किंवा घरातील इतर कोणी सदस्य) हे जाणून घेतले. त्यानंतर अनुभव शाळेतील शिक्षक व समन्वयक यांना अनुभव शाळेतील सहभागी विद्यार्थ्यांच्या पालकांना भेटण्यासाठी अंदाजे कोणत्या दिवशी कोणाकडे जाणे शक्य आहे अशा भौगोलिक विभागानुसार विद्यार्थ्यांची यादी तयार केली गेली. त्यानंतर अनुभव शाळेतील शिक्षक, प्रकल्प समन्वयक यांनी एकत्रितपणे ज्या मुला-मुलींच्या घरी जाणार आहोत त्यांना आपल्या सोबत

घेऊनच प्रत्येक केंद्रावरील एकेक विद्यार्थ्यांच्या घरी जाऊन पालक भेटी घेतल्या व त्यांच्याबरोबर अनेक विषयांवर चर्चा केली.

पालक भेटीच्या वेळी पालकांना विचारलेले प्रश्न –

अनुभव शाळेतील शिक्षक आपल्या घरी येत आहेत म्हटल्यावर पालकांच्या मनावर एक प्रकारचा वेगळाच आनंद दिसतो. आपल्या मुलाबद्दल आलेले शिक्षक काय बोलतात याविषयी त्यांच्या मनात उत्सुकता जाणवायची. घरी गेल्यावर नेहमी एकमेकांच्या परिचयापासून बोलण्यास सुरुवात होत असे. गप्पा मारता मारता वेळ कसा निघून जाई ते कळत देखील नव्हते. पालक भेटी करत असताना पालकांना साधारणपणे विचारलेले प्रश्न खालीलप्रमाणे आहेत.

- १) अनुभव शाळेत तुमचा मुलगा / मुलगी किती वर्षापासून येत आहे? कोणते बदल झालेले दिसून आले आहेत का?
- २) अनुभव शाळेच्या वर्गाबद्दल तुमचे मत काय?
- ३) अनुभव शाळेत विद्यार्थ्यांना नियमित पूरक आहार दिला जातो, त्याबद्दल तुमचे मत काय आहे?
- ४) अनुभव शाळेत दिली जाणारी कार्यपत्रके घरी सोडवताना तुम्ही कशा प्रकारे मार्गदर्शन केले?
- ५) कुटुंबाची पार्श्वभूमी, कोणत्या भागातून आले आहेत? कुटुंबातील सदस्यांची संख्या?
- ६) वस्तीत राहताना कोणकोणत्या समस्यांना सामोरे जावे लागते?
- ७) वस्तीत किती वर्षापासून राहत आहात? वस्तीतील तुमचे घर स्वतःचे आहे का भाड्याचे?
- ८) आपल्या पाल्याच्या शाळेला भेटी देता का? घरी मुला/ मुलींचा अभ्यास करून घेता का?
- ९) आपण आपल्या पाल्याच्या अभ्यासाकडे कसे लक्ष देता?
- १०) घरची आर्थिक परिस्थिती सांभाळून मुली/ मुलांच्या शिक्षणाचा खर्च कसा केला जातो?

पालकांच्या प्रतिक्रिया व अनुभव शाळेमुळे मुला – मुलींवर झालेले चांगले परिणाम –

पालकांना खूप आनंद आहे की आपल्या मुलांसाठी अनुभव शाळेत खूप छान काम होत आहे. पालकांनी अनुभव शाळेबद्दल कौतुक व्यक्त केले. प्रत्यक्ष शाळा बंद आहेत पण अनुभव शाळा उपक्रमाच्या माध्यमातून मुलांची शाळेशी व अभ्यासाशी असलेली नाळ जोडली असल्याची भावना पालकांनी व्यक्त केली. कोरोनाच्या कठीण काळात शाळा बंद होत्या, पण अनुभव शाळेतील ताई घरी येऊन मुलांना खाऊ, कार्यपत्रक सोडवण्यासाठी देत होत्या. त्याचा उपयोग विद्यार्थ्यांमधील गणित व भाषेतील क्षमता विकसित होण्यास झाली.

अनुभव शाळेत घेतल्या जाणाऱ्या वर्गात अभ्यासाबरोबर इतर उपक्रम घेतले जातात. या विविधांगी उपक्रमांमुळे आमच्या मुलांमध्ये प्रगती झालेली दिसून आली आहे असे अनेक पालकांनी सांगितले. मुलांना अभ्यासात आवड निर्माण होत आहे. मुलांना अभ्यासाचा सराव नियमितपणे होत रहावा यासाठी त्यांना घरी सोडविण्यासाठी कार्यपत्रके दिली होती. त्याचा खूपच उपयोग झाला असे पालकांनी सांगितले. वर्गाला भेट देण्यासाठी आलेल्या नवीन ताई व दादांनी आज वर्गात नवीन काय सांगितले ते विद्यार्थी घरी आल्यावर सांगतात, आधीपेक्षा मुलांमध्ये आत्ता चांगले बदल झालेले दिसून येत आहेत असे ते सांगण्यास विसरले नाहीत. आम्ही मुलांना घरी काही काम सांगितले तर ते ऐकत आहेत. आधी नव्हते ऐकत, पण जेव्हा आम्ही मुलांना विचारलं, तू कसं काय काम ऐकायला लागला? तेव्हा त्यांनी सांगितले, अनुभव शाळेतील ताईंनी सांगितलं आहे मोठ्यांनी सांगितलेले काम ऐकायचे असते. आमच्या मुलांवर संस्कार केले जात आहेत. त्यामुळे अनुभव शाळेबद्दल आम्हाता समाधान आहे हे पालकांनी सांगितले.

विकासनिंद्र प्रकल्प

अर्थ सहाय्य – बजाज ऑटो लिमिटेड प्रकल्पाचे उद्दिष्ट – वेल्हे तालुक्याचा शैक्षणिक गुणवत्ता विकास

१. कार्यगट

व्यवस्थापन सुलभतेच्या दृष्टीने ३९ प्राथमिक शाळांची ४ केंद्रे तर १२ माध्यमिक शाळांचे १ केंद्र अशी एकूण ५ केंद्रे केली आहेत. या प्रत्येक केंद्राला एक असे ५ समन्वयक व १ प्रकल्प प्रमुख असा ६ जणांचा गट काम करत आहे. शाळेत प्रत्यक्ष जाऊन विकासिका घेणारे ६५ शिक्षणदूत प्रकल्पात आहेत. या गटाच्या नियमितपणे प्रत्यक्ष अथवा दूस्र्य पद्धतीने बैठका होतात.

२. विकासिका

कोळिड १९ मुळे शाळा सुरु होणार नसल्या तरी मुलांचे शैक्षणिक नुकसान होऊ नये म्हणून थेट गावांमध्येच जाऊन २१ जूनपासून टप्प्याटप्प्याने ५वी, ६वी, ७वी च्या मुलांसाठी ४६ गावांत ७०० हून अधिक विद्यार्थ्यांसाठी

गावपातळीवर विकासिका सुरु केल्या गेल्या.

दोन तासांची एक अशा दर आठवड्यातून ३ दिवस याप्रमाणे नोव्हेंबर महिन्यापर्यंत एकूण २२३२ विकासिका घेतल्या गेल्या. या विकासिकेत प्रामुख्याने गणित, भाषा, व्यायाम, प्रकल्प, कला व हस्ताक्षर सुधारणे या विषयांवर भर देण्यात आला. त्याबरोबरच शिकवलेल्या अभ्यासकौशल्यांचा सराव व्हावा म्हणून वाचन व निरीक्षण कौशल्याच्या कृतिपुस्तिका सोडवून घेण्यात आल्या.

डिसेंबर २०२१ ते मार्च २०२२ या कालावधीत वेल्हे तालुक्यातील ३९ प्राथमिक शाळांमधील ४७ वर्गातील ११०० विद्यार्थ्यांसाठी ४०९ विकासिका व १२ माध्यमिक शाळांतील २३ वर्गातील ९०० विद्यार्थ्यांसाठी १३७ विकासिका घेतल्या. त्यात असणारे विषय पुढीलप्रमाणे –

अ. क्र.	शाळेचा प्रकार	विषय
१	उच्च प्राथमिक इ. ५ वी ते ७ वी	अभ्यास कौशल्य – श्रवण कौशल्य, स्मरण कौशल्य, आरोग्य साक्षरता, विज्ञान प्रयोग. जीवन कौशल्य – मानसिक विकसन, विविध गंमत खेळ, कागदी बॉक्स बनवणे.
२	माध्यमिक इ. ८ वी ते ९ वी	अभ्यास कौशल्य – श्रवण कौशल्य, निरीक्षण कौशल्य, वाचन कौशल्य जीवन कौशल्य – संवाद कौशल्य, भाषण कौशल्य

हे विषय शिकवत असताना मुलांकडून त्या विषयावर आधारित कार्यपत्रके तसेच कृतिपुस्तिका सोडवून घेतल्या.

३. शिक्षणदूत प्रशिक्षण

प्रकल्पातील आशय विद्यार्थ्यांपर्यंत परिणामकारकरित्या पोहोचावा यासाठी प्राथमिक

शिक्षणदूत गटाची आठ व माध्यमिक शिक्षणदूत गटाची चार अशी वर्षभरात एकूण १२ प्रशिक्षणे घेण्यात आली. प्रशिक्षणात प्रामुख्याने प्रकल्पाचे विषय, त्या त्या विषयाची सत्रे कशी घ्यायची व व्यक्तिमत्त्व विकसन या विषयांवर भर देण्यात आला.

४. साहित्य निर्मिती

प्रकल्पाला पूरक अशा तीन प्रकारच्या साहित्याची निर्मिती केली गेली. १) आशय निर्मिती - आशय व पाठ टाचण २) वाचन व निरीक्षण

कृतिपुस्तिका ३) छात्र प्रबोधन द्वैमासिक

५. साहित्य वितरण

प्रकल्पातून मुलांसाठी व शाळेसाठी असे दोन प्रकारचे साहित्य देण्यात आले.

२१०० विद्यार्थ्यांसाठी (प्रत्येकी)	१) छात्रप्रबोधन द्वैमासिक - ३ ३) कला कौशल्य साहित्य- पणती, राखी ४) कृतिपुस्तिका - वाचन, निरीक्षण
३९ प्राथमिक व १२ माध्यमिक शाळांसाठी	१) विज्ञानप्रयोग साहित्य संच २) फोल्डस्कोप ३) १० वी साठी सराव प्रश्नपत्रिका ४) ५ वी आणि ८ वी शिष्यवृत्तीसाठी सराव प्रश्नपत्रिका.

६. नाविन्यपूर्ण स्पर्धा - विद्यार्थ्यांमधील कला गुणांना वाव मिळावा, पाठांतर व व्यायाम या क्षमतेची चाचणी व्हावी म्हणून प्रथम सत्रात पाच व द्वितीय सत्रात तीन स्पर्धा घेण्यात आल्या.

७. प्रज्ञा विकास कार्यक्रम - प्रज्ञावान मुलांमधील नेतृत्वगुण विकसित व्हावेत व त्यांच्यांत सामाजिक जाणीवसंवर्धन व्हावे यासाठी निवडक ८० विद्यार्थ्यांसाठी प्रज्ञा विकास कार्यक्रमाची योजना केली गेली. वर्षभरात पाच कार्यशाळा झाल्या.

८. शिक्षक प्रशिक्षण कार्यशाळा - शिक्षकांचा प्रकल्पातील सहभाग वाढवा, शाळांमधील शिक्षण प्रक्रिया आणखी गुणवत्तापूर्ण व्हावी, विषय अध्यापनातील नवीन तंत्रे त्यांच्यापर्यंत पोहोचावीत म्हणून पाच शिक्षक कार्यशाळा घेण्यात आल्या.

९. सहाध्याय दिन सहल - प्रकल्पात काम करणाऱ्या ३५ जणांची २ दिवसांची सहाध्याय सहल दिनांक १६ व १७ नोव्हेंबर रोजी दिवेआगर आणि रायगडला नेण्यात आली. पहिल्यांदाच समुद्रात जाणे, रोपवे मध्ये बसण्याचा अनुभव घेणे, राजमाता जिजाऊ यांच्या समाधीला भेट, रायगडावर श्री शिवछत्रपतींचा इतिहास समजून घेत त्यातून प्रेरणा घेत पूर्ण गड पाहणे, मुसळधार पावसात गड उतरणे असे सगळेचे अनुभव गटाने मिळून घेतले.

१०. विशेष कार्यक्रम -

* विशेष विकासिका सत्रे - ४ जुलै २०२१ रोजी ज्ञान

प्रबोधिनी युवक विभागातल्या १८ युवकांनी १२ गावांमध्ये २०० विद्यार्थ्यांसाठी बौद्धिक खेळ, गंमत खेळ, तसेच मैदानी खेळ ही सत्रे झाली.

* विज्ञान प्रदर्शन - दि. १५ सप्टेंबर २०२१ रोजी ७ माध्यमिक शाळांमध्ये विज्ञान प्रदर्शन भरवले गेले. दैनंदिन जीवनात वापरल्या जाणाऱ्या उपकरणांमागची वैज्ञानिक तत्त्वे समजावून सांगण्यात आली.

* विज्ञान कार्यशाळा - विज्ञान दिनाच्या निमित्ताने ३८ प्राथमिक शाळांमध्ये विज्ञान कार्यशाळा घेण्यात आल्या. यासाठी ज्ञान प्रबोधिनी प्रशालेतल्या इयत्ता ९वी मध्ये शिकणाऱ्या ८० विद्यार्थ्यांना ११०० विद्यार्थ्यांसाठी विज्ञान प्रयोग घेतले.

* तंत्रज्ञान साक्षरता सत्र - पुण्यातील MMCOE अभियांत्रिकी कॉलेजातील विद्यार्थ्यांनी दोन माध्यमिक शाळांमधील १५० विद्यार्थ्यांकरिता तंत्रज्ञान साक्षरता सत्र घेतले.

* मान्यवरांच्या भेटी - १) वनवासी कल्याण आश्रमाचे अखिल भारतीय सहसंघटन मंत्री श्री. संदीपजी कवीश्वर यांनी १७ फेब्रुवारी रोजी प्रकल्पाच्या कामाला भेट दिली.

२) KPIAT कंपनीचे सन्माननीय सदस्य श्री. किशोर पाटील तसेच ज्ञान प्रबोधिनीचे कार्यवाह मा. सुभाषराव देशपांडे यांनी १२ मार्च रोजी मंजाई आसनी प्राथमिक शाळा आणि वेल्हे येथे भेट दिली.

***

शिक्षणदूत - विकासमित्र प्रकल्प

मुलांच्या परिसरात राहणारी, जवळची व त्यांच्यापैकीच एक आहे अशी वाटणारी त्यांच्यापेक्षा थोडी मोठी ताई म्हणजे आमची शिक्षणदूत. जी रोजच्या अभ्यासापेक्षा काहीतरी वेगळे, मजेशीर, अभ्यासाला पूरक गोष्टी घेते.

विकासमित्र प्रकल्पातील तासिका नियोजनाप्रमाणे व्यवस्थित चालू असतानाच अचानकपणे कोरोनाची लाट आली आणि सर्व चित्रच बदलून गेले. शाळा बंद झाल्या. बाहेर फिरणे बंद झाले. शहरातल्या लोकांना गावाकडे जायला निर्बंध आले. शाळा ऑनलाईन सुरु झाल्या त्या शहरातच. हाताच्या बोटावर मोजता येतील अशी काही गावे सोडली तर बाकीच्या गावांत रेंजच नाही अशी परिस्थिती वेल्हाची. वेल्हात रेंजच नाही तर ऑनलाईन शाळा कुठली? त्यात भीतीचे वातावरण. जिथे ऑनलाईन शाळा होऊ शकत नाही तिथे आमच्या प्रकल्पाचे काय? एक मोठे प्रश्नचिन्हच होते. पण ही खेड्यातील मुले शिक्षणापासून दुरावत होती ही सल मनाला टोचत होती. मग विभागात सर्वांनी चर्चा करून ठरवले की गावात वस्तीत १० - १२ मुलांना गोळा करून तिथेच जवळ राहणारी ताई शोधायची आणि जवळच वर्ग सुरु करायचा. पुण्यातून याचे संयोजन करायचे होते. या परिस्थितीत प्रबोधिनीच्या किशोरी विकास उपक्रमात असणाऱ्या मुलींची मदत झाली. कारण या उपक्रमामुळे या मुली प्रबोधिनीशी जोडल्या गेल्या होत्या. त्यामुळे त्यांना आम्ही फोनवरून संपर्क करू शकलो. त्यांचे ऑनलाईन प्रशिक्षण घेतले. त्यांनंतर शिक्षणदूतांचा खारा संघर्ष सुरु झाला. पण आमच्या शिक्षणदूतांनी हार मानली नाही. त्या घरेघरी गेल्या पालकांना समजावले. आजूबाजूच्या मुलांना गोळा करून त्यांनी मिळेल त्या जागेत मुलांचा वर्ग घेतला. कोणी मंदिरात, कोणी घरात, कोणी शाळेच्या व्हरांड्यात.

मुलांना गोळा करायचे आणि शिकवायचे हे सातत्याने चालू ठेवले.

याची पावती मिळाली ती शाळा सुरु झाल्यावर. अनेक शिक्षकांनी यांचे शाळेत बोलावून कौतुक केले की तुमच्यामुळे मुले शिक्षणाच्या प्रवाहात राहिली. खरोखरच! कोरोनाच्या काळात आमच्या या युवती ज्ञान पोहोचवणाऱ्या खन्या अर्थाने शिक्षणदूत बनल्या. प्रकल्पात काम करण्यासाठी मिळालेले 'शिक्षणदूत' हे नाव प्रतिकूल परिस्थितीत काम करून त्यांनी खन्या अर्थाने सार्थ ठरवले. या कामामुळे त्या झूम, गुगल मीट, गुगल फॉर्म भरणे यासारखी नवीन तंत्रे शिकल्या. वर्ग घेत असताना त्यांना अनेक समस्यांना तोंड द्यावे लागले. त्यामुळे प्रतिकूल परिस्थितीत येणाऱ्या समस्या आपणच सोडवत पुढे जायचे हे त्या शिकल्या. ऑनलाईन शिकायचे आणि ऑफलाईन शिकवायचे ही तारेवरची कसरत त्यांनी अनुभवली.

स्वत: शिक्षण घेत असताना मुलांना शिकवणे, मुलांकडून काही नव्या गोष्टी शिकणे, प्रशिक्षणात शिकवलेल्या गोष्टी आत्मसात करणे यामुळे कामाला सुरुवात केली तेव्हाच्या शिक्षणदूत आणि आजच्या शिक्षणदूत यातला बदल प्रकरणाने जाणवतो. त्यांच्या वागण्या-बोलण्यात, विचारात व आचारात झालेला बदल, त्यांच्यांत वाढलेला आत्मविश्वास हा वाखाणण्याजोगा आहे. त्यामुळे समाजात त्यांचे एक वेगळेपण निर्माण झाले आहे. त्याची पावती म्हणजे अनेक शाळांमधील शाळा व्यवस्थापन समितीमध्ये या शिक्षणदूत सभासद झाल्या आहेत. रुळे शाळेच्या मुख्याध्यापकांनी प्राचीला फोन करून सांगितले की तू मुलांना छान शिकवले आहेस, काही मदत लागली तर सांग. या प्राचीने मुलांना तर प्रामाणिकपणे शिकवलेच पण त्याबरोबर हे काम करून मिळवलेल्या मानधनातून

शिक्षणाबरोबरच MSCIT व Tally चे कोर्स केले. त्यात ८२% गुणांनी पास झाली. वाचायचे कसे हे मला माझ्या वर्गात येणाऱ्या मुलांनी शिकवले असे म्हणणारी डिप्लोमा झालेली मृणाल असो, आर्थिक अडचण असतानाही जे आपल्याला शिकायचे आहे त्याची सोय वेळ्यात नाही म्हणून पुण्यात जाऊन शिकायचे असा निर्णय घेणाऱ्या शिल्पा आणि कल्याणी असोत वा कौटुंबिक अडचण आल्यावर पुण्यात येऊन राहणे आणि स्वतः काम करून, शिक्षण चालू ठेवून कुटुंबाची जबाबदारी घेणारी सोनाली असो, असे बरेच सकारात्मक बदल या काळात शिक्षणदूतांमध्ये झालेले दिसत आहेत.

शिक्षणदूतांमधील हे बदल पाहात असताना प्रबोधिनीच्या गीतामधील ‘विकसता विकसता विकसावे, घडविता घडविता घडवावे.’ या ओळी किती समर्पक आहेत याची जाणीव होते.

अशा वेगवेगळ्या गावांतील ४० युवती आपापले महाविद्यालयीन शिक्षण घेत, घरातल्या जबाबदाऱ्या सांभाळून विकासमित्र प्रकल्पामध्ये प्राथमिक शाळांमध्ये ‘शिक्षणदूत’ म्हणून काम करत आहेत. तर माध्यमिक शाळांमध्ये पुण्यामध्ये ज्ञान प्रबोधिनीच्या स्पर्धा परीक्षा केंद्रात अभ्यास करणारा असा भावी अधिकाऱ्यांचा गट शिक्षणदूत म्हणून काम करत आहे.

***

विज्ञान कार्यशाळा-विकास मित्र प्रकल्प

विज्ञान दिनाच्या निमित्ताने ४ मार्च २०२२ रोजी विकासमित्र प्रकल्पातल्या सर्व प्राथमिक शाळांमध्ये (३९) विज्ञान कार्यशाळा घेण्यात आल्या. यासाठी पुणे येथील ज्ञान प्रबोधिनी प्रशालेतल्या इयत्ता ९ वीत शिकणाऱ्या ८० विद्यार्थी - विद्यार्थिनींनी सहभाग घेतला. आधीचे दोन पूर्ण दिवस या सर्व विद्यार्थ्यांची प्रशिक्षण कार्यशाळा घेण्यात आली. त्यात प्रयोगांच्या प्रशिक्षणाबरोबरच अध्यापन पद्धतीचे प्रशिक्षणही या मुलांना देण्यात आले. हे सर्व प्रयोग ५ वी ते ७ वीच्या विज्ञानाच्या पुस्तकाच्या आधारे ठरवले गेले होते. यासाठीचे साहित्य आधीच्या महिन्यातच सर्व शाळांना किटच्या स्वरूपात दिले गेले होते. या साहित्याचा वापर करूनच सर्व प्रयोग केले गेले.

विद्यार्थ्यांचा एक छोटा गट एकेका शाळेत गेला. काही प्रयोग करून दाखवणे, काही प्रत्येक मुलाकळून प्रत्यक्ष करून घेणे, काही प्रयोग १ किंवा २ मुलांनी वर्गासमोर करून बघायचे अशा प्रकारे विद्यार्थ्यांच्या सक्रिय सहभागासह या कार्यशाळा झाल्या. प्रयोग करता करता त्याच्या संकल्पनेबद्दल

सोपे कार्यपत्रकही प्रत्येक विद्यार्थ्यांनि सोडवले. यामुळे विद्यार्थ्यांना प्रयोगातली मजा घेताना संकल्पनाही पुरेशा स्पष्ट झाल्या. त्यानंतर याच विषयाची एक छोटी प्रश्नमंजूषा सोडवायला दिली गेली. त्यात उत्तम गुण मिळवलेल्यांना बक्षीसही तात्काळ दिले गेले. शेवट अजून रंगतदार करण्यासाठी स्पॉट राऊंड घेतली गेली. यामध्ये काही प्रश्न असे विचारले गेले की उत्तर मिळवायला विद्यार्थ्यांना परत प्रयोगच प्रत्यक्ष करावे लागले.

अशी साधारण तीन तासांची विज्ञान कार्यशाळा सर्व ठिकाणी झाली. एकूण ११०० पेक्षा जास्ती विद्यार्थ्यांनी विज्ञान प्रयोगांचा आनंद लुटला. बहुतांश विद्यार्थ्यांनी पहिल्यांदाच विज्ञान प्रयोगांचे साहित्य हाताळले. अनेक शिक्षकांनीही यात सहभाग घेतला व ज्ञान प्रबोधिनी प्रशालेतल्या विद्यार्थ्यांचे कौतुकही केले तसेच विकासमित्र प्रकल्पाचे या अनोख्या कार्यशाळेबद्दल आभार मानले. या उपक्रमात प्रकल्पातल्या विद्यार्थ्यांसोबतच प्रशालेतल्या मुलांचेही वेगळे असे अनुभव शिक्षण झाले. काही जणांनी पहिल्यांदाच बसने प्रवास केला,

अनेकांचा शाळेत सत्कार करण्यात आला, काही शाळेत शिक्षक वेळेवर न आल्यामुळे आपल्या कार्यशाळा आधीच सुरु केल्या गेल्या, काही शिक्षक पूर्ण वेळ वर्गात बसून मदत करत होते, काही शिक्षकांनी का आलात, कुटून आलात, किती पैसे मिळतात यासारखे तिरक्स प्रश्न विचारले. काही मुलांनी भरपूर उत्तरे दिली, काहींना ४०-२५ अशी वजाबाकीही करता येत नाही असे लक्षात आले.

पुण्यापासून फक्त ५० किमी अंतरावरची ही परिस्थिती पाहून अनेक प्रश्न या विद्यार्थ्यांच्या मनात उभे राहिले. असा समाजदर्शनाचा आगळावेगळा अनुभव या विद्यार्थ्यांनी घेतला. वर्गात शिक्षक शिकवत असताना मुलांच्या बडबडीचा शिक्षकांना कसा त्रास होतो याची जाणीव मुलांना झाली आणि ती त्यांनी बोलूनही दाखवली.

***

प्रेरणासंग्रह

शैक्षणिक उपक्रम संशोधिका आणि ज्ञान प्रबोधिनी फौंडेशन यांच्या संयुक्त विद्यमाने प्रेरणासेतू हा उपक्रम मार्च २०२१ मध्ये सुरु झाला. देशातील विविध राज्यांतील शालेय विद्यार्थ्यांपर्यंत आभासी माध्यमातून पोहोचून त्यांना विविध क्षेत्रांत जोमाने आणि मूलभूत काम करणाऱ्या लोकांशी गप्पा मारण्याचे व्यासपीठ उपलब्ध करून, त्यांना अनेकविध करियर क्षेत्रांची ओळख करून देणे हे या

उपक्रमाचे मुख्य उद्दिष्ट.

गेल्या वर्षभरात भारतभरातील (महाराष्ट्र, मध्यप्रदेश, गोवा, आंध्रप्रदेश, आसाम, अरुणाचल प्रदेश राज्यांतील) १२ शाळा आणि सुमारे ६० विद्यार्थ्यांबोर २ क्षेत्रांतील प्रत्येकी ५ वक्त्यांनी गप्पा मारल्या. महिन्यातल्या एक-आड एक रविवारी आभासी माध्यमांद्वारे एकत्र येऊन ही सर्व सत्रे घेतली गेली. वर्के आणि क्षेत्रांचे तपशील पुढीलप्रमाणे :

उद्योजकता क्षेत्र	कला क्षेत्र
अमिता देशपांडे : री-चरखा इकोसोशल	शिवराज वायचल : अभिनय आणि दिग्दर्शन
अमिता घैसास : यशप्रभा एन्टरप्राइझेस	वृषाली लेले : भरतनाट्यम
परेश देशमुख : फुटलूज जर्नीज, इकोसोशल टुरीझम	अदिती जोगळेकर-हडीकर : लेखन आणि चित्रकला
विद्युत घारपुरे-पांगे : नृत्यसाधना भरतनाट्यम संस्थ	देवेंद्र भोमे : संगीतदिग्दर्शन आणि गायन
संतोष गोंधळेकर : गंगोत्री इको-टेक्नोलोजी	

उद्योजकता क्षेत्रात वेगवेगळ्या प्रकारे काम करणाऱ्या व्यक्तींनी त्यांचा उद्योजक होण्याचा प्रवास आणि त्यासाठी लागणारी कौशल्ये, चिकाटी आणि धैर्य अशा गप्पा मारत त्यांच्या क्षेत्राविषयीची माहिती मुलांना दिली.

कलाक्षेत्रात आपला वेगळा ठसा उमटवू पाहणाऱ्या वक्त्यांनी त्यांचा वेगवेगळ्या कला प्रकारातला प्रवास मुलांसमोर उलगडला आणि त्यांच्या त्या त्या क्षेत्रातल्या प्रेरणास्थानांविषयी

मुलांना सांगितलं. देवेंद्रदादाच्या सत्रात त्यांनी मुलांसमोर अगदी प्रत्यक्ष एक धून तयार करत मुलांना त्यांच्या सृजनात्मक प्रक्रियेविषयीपण सांगितले.

वर्षाच्या शेवटी प्रत्येक शाळेतील मुलांची गटात त्यांना आवडलेल्या सत्राविषयी आणि एकूणच सत्र-मालिकेविषयी त्यांना काय वाटले, काय नवीन शिकायला / ऐकायला मिळाले असं सांगणारी सादरीकरणे घेण्यात आली.

***

ज्ञानसेतू प्रकल्प

ज्ञानसेतू हा भारतातील आठ राज्यांमधील दुर्गम भागात राबवला जाणारा एक प्रकल्प आहे, ज्यामध्ये माध्यमिक शाळेतील विद्यार्थ्यांसाठी विज्ञान-आधारित कार्यशाळा आयोजित केल्या जातात. यासाठी स्वयंसेवकांचा संघ प्रशिक्षण घेऊन प्रत्यक्ष दौन्यासाठी जातो. विद्यार्थ्यांसाठी कार्यशाळा घेण्याबरोबरच स्थानिक परिसर, संस्कृती, समस्या

समजून घेण्यासाठी स्वयंसेवकांच्या गटासाठी त्या त्या भागात सर्वेक्षण करणे, मुलाखती घेणे, स्थानिक भेटी यांसारख्या कार्यक्रमांचे आयोजन करण्यात येते. राष्ट्रीय एकत्मतेसाठी विज्ञान प्रसार उपक्रम असा या प्रकल्पाचा हेतू आहे.

अधिक माहितीसाठी –

<https://www.gyansetu-earc.in/>

**एप्रिल २०२१ ते मार्च २०२२ या कालावधीत या प्रकल्पांतर्गत झालेले कार्यक्रम
संक्षिप्त स्वरूपात खालीलप्रमाणे आहेत.**

क्र.	कार्यक्रमाचे नाव	कालावधी	काय झाले आणि कशासाठी
१	इंटर्नशिप (आंतरवासिता)	एप्रिल, ऑक्टोबर	(प्रत्येकी महिनाभरासाठी) एप्रिलमध्ये दूरस्थ पद्धतीने १४ तर ऑक्टोबरमध्ये मिश्र पद्धतीने ४ असे एकूण १८ महाविद्यालयीन युवक-युवती यामध्ये सहभागी झाले होते.
२	ज्ञानसेतू कट्टा	एप्रिल ते ऑगस्ट या कालावधीत मासिक उपक्रम	ज्ञानसेतूचे काम सुरु असणाऱ्या राज्यांबद्दल माहिती देण्यासाठी स्थानिक कार्यकर्त्यांचे, अधिकाऱ्यांचे अनुभवकथन आयोजित केले. उपस्थिती प्रवीण शेवाळे, स्वामी महेश्वरानंद, विजय स्वामी, दिग्विजयसिंह चौहान, लेफ्ट. ज.न. एस. एस. हसबनीस
३	संवाद कौशल्य कार्यशाळा	२८ जून ते ३० जून (दररोज २ तास)	१५ जणांच्या महाविद्यालयीन गटासाठी दूरस्थ पद्धतीने रोज दीड तासाचे मार्गदर्शन सत्र आणि त्याला जोडून कृतिकार्य असे या कार्यशाळेचे स्वरूप होते. व्यक्ती-व्यक्ती संवाद, वकृत्व कौशल्य, करियरसाठी संवाद कौशल्य या विषयांचे मार्गदर्शन नेतृत्व संवर्धन केंद्राच्या सहयोगाने करण्यात आले.
४	‘युवोन्मेष’ राष्ट्रीय एकात्मता विशेषांक	ऑगस्ट	१५ ऑगस्टच्या कार्यक्रमामध्ये युवोन्मेषच्या राष्ट्रीय एकात्मता विशेषांकाचे ई प्रकाशन करण्यात आले. ज्ञानसेतूच्या कार्यकर्त्यांचे अनुभव, राष्ट्रीय एकात्मता या विषयाची प्रबोधिनीची भूमिका इ.गोर्टींचा यात समावेश आहे.

५	गणपती आरती उपक्रम	सप्टेंबर (गणेशोत्सवा दरम्यान)	सांस्कृतिक आदानप्रदान व्हावे या हेतूने अन्य राज्यांतील स्थानिक कार्यकर्त्यांना तिथे जाऊन आलेल्या कार्यकर्त्यांच्या घरी दूरस्थ पद्धतीने आरतीसाठी बोलावून अनौपचारिक गप्पा झाल्या.
६	फर्ग्युसन महाविद्यालय NSS गटासोबत उपक्रम	जानेवारी महिन्यात दूरस्थ पद्धतीने कार्यशाळा	ईशान्य भारताचा अभ्यास करण्यासाठी या महाविद्यालयीन गटासोबत काम सुरू आहे, माहिती काढणे, स्थानिक कार्यकर्त्यांशी संवाद साधणे आणि प्रत्यक्ष त्या राज्यांमध्ये भेटी असे या कार्यक्रमाचे एकूण स्वरूप आहे.
७	महाविद्यालयीन गटासाठी माहितीपर सत्र	२० जानेवारी सिंहगड कॉलेज (NBN), २९ मार्च स. प. महाविद्यालयाच्या NSS गटासाठी	National Integration through Science Popularization या विषयावरचे माहितीपर वेबिनार घेण्यात आले, एकूण प्रकल्पाची माहिती देत हे का करायचे असे सांगत सहभागासाठी आवाहन करण्यात आले.
८	अरुणाचल प्रदेश मध्ये ज्ञानसेतू कार्यशाळा आणि इंटर्नशिप	फेब्रुवारी	ज्ञानसेतूचे दोन माजी कार्यकर्ते अरुणाचल प्रदेश येथे RIWTCH या संस्थेत ३ आठवड्यांच्या इंटर्नशिपसाठी गेले होते. या दरम्यान तेथील गावातील २ शाळांमधील १०० विद्यार्थ्यांसाठी त्यांनी ज्ञानसेतू कार्यशाळा घेतल्या.
९	ज्ञानसेतू कार्यशाळा	६ मार्च रोजी शिक्षणगंगा संस्थेसाठी २७ मार्च रोजी मिश्र गटासाठी (एकदिवसीय कार्यशाळा)	शिक्षणगंगा या संस्थेच्या ९ कार्यकर्त्यांचे प्रशिक्षण घेण्यात आले आणि २५० मुलांसाठी साहित्य पेटी देण्यात आली. हे कार्यकर्ते पुण्यातील शाळांमध्ये / वस्तीमध्ये ही कार्यशाळा घेतील. २७ मार्च रोजीच्या कार्यशाळेत ४२ जण सहभागी होते, पुढील काळात अन्य राज्यांमध्ये जाऊन कार्यशाळा घेण्यासाठी गटाची तयारी यानिमित्त सुरू करण्यात आली.

वा. ना. दांडेकर शिक्षक प्रशिक्षण केंद्र

जलसुरक्षा – विषय परिचय :

इयत्ता नववी, दहावीसाठी जलसुरक्षा या महत्वाच्या नवीन विषयाची भर अभ्यासक्रमात पडली आहे. नवीन विषय असल्याने त्याचा परिचय होण्याच्या दृष्टीने व्याख्यानांची योजना करण्यात आली होती. ऑनलाईन व्याख्यानमालेत २२५ सदस्यांनी सहभाग नोंदवला.

जलशिक्षण – डॉ. सुरेंद्र ठाकूरदेसाई

जलशिक्षण, जलसुरक्षा याबद्दलची या सत्रात मांडणी झाली. त्याबरोबरच हा विषय इतर विषयांशी कशाप्रकारे जोडला गेला आहे आणि मुलांपर्यंत पोचवताना त्यात काय काय कृती करता येऊ शकतात याबद्दल मांडणी झाली.

२. जलसंधारण – श्री. प्रसाद चिक्षे

अंबाजोगाई केंद्रातर्फे झालेल्या जल-संधारणाच्या कामाची माहिती देण्यात आली. या कामात असलेली सामाजिक अंगे यामध्ये प्रकषणी मांडली गेली. जलसंधारण म्हणजे काय आणि ते करण्याच्या वेगवेगळ्या पद्धती कोणत्या याबद्दलची मांडणी या सत्रात झाली.

या शिवाय विभागाच्या युट्युब चॅनेलवर डॉ. सुरेंद्र ठाकूरदेसाई यांची जलशिक्षण, जलसुरक्षा, जलसंधारण, जलव्यवस्थापन आणि जलगुणवत्ता या विषयांसाठी विषयपरिचय व्याख्याने प्रकाशित झाली.

शिक्षण व्हावे चैतन्यदायी व्याख्यानमाला –

वर्षभर शिक्षक प्रशिक्षण केंद्रातर्फे अभ्यासक्रमाच्या विषयांसंदर्भात, तांत्रिक कौशल्यांसाठी, तंत्रज्ञानाच्या वापरासंबंधी अशा विषयांवर प्रशिक्षणे झाली. त्यामुळे तात्त्विक अंगाने शिक्षणविषयक काही मांडणी व्हावी याकरिता वरील व्याख्यानमाला योजण्यात आली होती. स्वतःमधील अध्यापकत्व जोपासण्यासाठी अध्यापकाचा

पंचकोश, अध्यापकाचा स्व, अध्यापकाची प्रेरणा, अध्यापकाचे स्व-मूल्यमापन आणि आचार्यव्रत या पाच व्याख्यानांची योजना या व्याख्यानमालेत करण्यात आली होती.

ही व्याख्यानमाला मराठी आणि इंग्लिश दोन्ही भाषांतून स्वतंत्रपणे योजण्यात आली. मराठी व्याख्यानमाला १७ ते २१ मे या कालावधीत योजली होती. यात महाराष्ट्रभरातील एकूण ३३० सदस्य सहभागी झाली होते. त्यांतील २२४ सदस्य संशुल्क सहभागी झाले होते तर १०० सदस्य निमंत्रित होते. इंग्रजी भाषेतून मांडणी करणारी व्याखानमाला दि. २७ ते ३१ जुलै २०२१ या कालावधीत आयोजित करण्यात आली.

आदित्य शिंदे, मधुरा लुंकड, वाच. अनघा लवळेकर, प्रशांत दिवेकर, मनोजराव देवळेकर, वाच. गिरीशराव बापट यांनी विषयाची मांडणी केली. आसाम, अरुणाचल प्रदेश, छत्तीसगढ, तेलंगाणा, उत्तरप्रदेश, महाराष्ट्र अशा राज्यांमधून ८० अध्यापकांनी सहभाग नोंदवला.

संस्कृती संवर्धन मंडळ, सगरोळी, जि. नांदेड

यांच्या सहा शैक्षणिक विभागांच्या मुख्याध्यापक व पर्यवेक्षकांसाठी दि. ८, ९, १० जुलै रोजी शालेय उपक्रमांची उद्दिष्टनिश्चिती आणि नियोजन यासाठी प्रशिक्षण वर्ग आयोजित केला होता. प्रशिक्षणात उद्दिष्टनिश्चिती, नियोजन, संवाद कौशल्य, नेता अध्यापक या शीर्षकांची सत्रे झाली. डॉ. दीपक गुसे, आदित्य शिंदे, प्रशांत दिवेकर यांनी मार्गदर्शन केले. संस्कृती संवर्धन मंडळाचे २५ सदस्य प्रशिक्षणात सहभागी झाले.

दि १,२ सप्टेंबर रोजी संस्कृती संवर्धन मंडळ, सगरोळी यांचे दोन दिवसांचे शैक्षणिक रचना, व्यवस्थापन आणि शालेय गुणवत्ता या विषयावर

परीक्षण करून देण्यात आले. प्रशांत दिवेकर, डॉ. दीपक गुप्ते आणि श्री. शिरीष जोशी यांनी यात सहभाग नोंदवला.

उच्च बौद्धिक क्षमतांची जोपासना अभ्यासवर्ग –

जुलै, ऑगस्ट महिन्यात उच्च बौद्धिक क्षमतांची जोपासना या विषयावर पाच आठवड्यांचा अभ्यासवर्ग योजण्यात आला.

पहिल्या टप्प्यात जुलै महिन्यात विषय परिचय व्याख्यानमालेचे आयोजन करण्यात आले. यात भारतभारतील इंग्रजी माध्यमाच्या २३ शाळांमधून ८७ शिक्षक या व्याख्यानमालेसाठी उपस्थित होते. प्रजेचा विकास आणि शालेय वयोगटातील प्रज्ञावंत मुलांचे शिक्षण अशी दुहेरी उद्दिष्टे घेऊन व्याख्यानमालेचे आयोजन करण्यात आले होते. मा. शरदराव सुंकर, कलकत्त्याच्या जगदीश बोस राष्ट्रीय विज्ञान प्रज्ञाशोध केंद्राच्या उप-प्रमुख वाच. परोमिता रॉय, डॉ. उमा बापट आणि आकाश चौकसे यांनी मार्गदर्शन सत्रे घेतली.

ऑगस्ट महिन्यात उच्च बौद्धिक क्षमता विकसन या विषयावर चार आठवड्यांचा अभ्यासवर्ग घेण्यात आला. ५ शाळांमधील १५ अध्यापकांनी या अभ्यासवर्गात सहभाग नोंदवला. दर मंगळवारी, शुक्रवारी अभ्यास सत्रे आणि मधल्या काळात अभ्यास कार्य असे अभ्यासवर्गाचे स्वरूप होते. गुगल क्लासरूम अभ्यासकार्याच्या संयोजनासाठी वापरण्यात आली. मृणमयी वैशंपायन यांनी या अभ्यासवर्गाचे संयोजन केले. वाच. सुजलाताई वाटवे, मिलिंद नाईक, प्रशांत दिवेकर आदीनी मार्गदर्शन सत्रे घेतली. विषय परिचय सत्र आणि प्रात्यक्षिक कृतिकार्ये अभ्यास वर्गात योजण्यात आली. आठवड्यातून दोन तास अभ्यास करण्यासाठी सदस्य ऑनलाईन एकत्र जमत होते. आणि प्रात्यक्षिक कार्ये गुगल क्लासरूम द्वारे करून घेतली जात होती.

प्रकल्प पद्धतीतून शिक्षण :

परामिता स्कूल्स, करीमनगर, तेलंगाणा

परामिता स्कूल्स, करीमनगर, तेलंगाणा यांच्या सहा शाळांसाठी प्रकल्प पद्धतीसाठी प्रशिक्षणाच्या वार्षिक कार्यक्रमाची योजना आखण्यात आली. यात परामिता शाळांमधील ३००० विद्यार्थी सहभागी झाले. सुमारे ९० अध्यापकांच्या सहभागातून ६०० प्रकल्प वर्षभरात करून घेण्यात आले. लॉकडाऊनच्या काळात प्रकल्प करण्यासाठी आवश्यक कौशल्ये जोपासण्यासाठी घरस्थ्या घरी आणि परिसरात करता येतील अशी प्रात्यक्षिक कार्ये देण्यात आली.

‘संग्रहात्मक प्रकल्प’ या विषयावर कल्याणी पटवर्धन, तर ‘संकल्पना अभ्यासासाठी बहुविद्याशाखीय प्रकल्प’ या विषयावर पूर्वा दीक्षित यांनी ऑनलाईन प्रशिक्षण सत्रे घेतली. दि. ७ ते ९ ऑगस्ट या कालावधीत विज्ञान अध्यापकांसाठी ‘संकल्पना अध्ययनासाठी संशोधनात्मक प्रकल्प’ या विषयावर तीन दिवसांचा प्रत्यक्ष प्रशिक्षण वर्ग घेण्यात आला. नचिकेत नित्सुरे आणि प्रशांत दिवेकर यांनी या वर्गाला मार्गदर्शन केले. सर्व सत्रांमध्ये ७५ अध्यापकांनी सहभाग नोंदवला. याबरोबरच संकल्पना आधारित प्रकल्प, संग्रहात्मक प्रकल्प आणि विज्ञान प्रकल्प यासाठी एक दिवसीय प्रशिक्षण योजण्यात आले. डॉ. मिलिंद नाईक यांनी मार्गदर्शन केले.

सेमिनार : दिनांक १३ व १४ नोव्हेंबर २०२१ या कालावधीमध्ये परामिता स्कूल्स, करीमनगर येथील सहा शाळांमधील अध्यापकांनी Learning to Explore : Project by Project या पुस्तकावर सेमिनार सादर केले. त्याचे परीक्षण प्रा. प्रशांत दिवेकर आणि डॉ. मिलिंद नाईक यांनी केले. सेमिनार सादर करण्याचा दुसरा टप्पा दि. ११ डिसेंबर रोजी आयोजित केला होता. एकूण ५० अध्यापकांनी यात सहभाग नोंदवला.

विवेकानंद केंद्र शिक्षा प्रसार विभाग, आसाम यांच्या विज्ञान अध्यापकांच्या संयोजक गटाबरोबर यावर्षीच्या आर्यभट्ट अनुसंधानात्मक विज्ञान प्रकल्प स्पर्धेच्या नियोजनाबद्दल ऑनलाईन प्रशिक्षण व नियोजन बैठकांची सुरुवात झाली. पण लॉकडाऊनमुळे कार्यक्रम स्थगित करावा लागला. प्रकल्प पद्धतीऐवजी यावर्षी छोटे सायंटिस्ट उपक्रमासाठी ऑनलाईन शिक्षक प्रशिक्षणाची योजना केली होती.

रोटरी क्लबद्वारा आयोजित शैक्षणिक उपक्रमांसाठी प्रशिक्षण वर्ग :

रोटरी क्लब ऑफ पुणे, मिडटाउन यांच्यामार्फत पुणे जिल्ह्यातील ८ शाळांमधील ३० अध्यापकांसाठी तीन दिवसीय प्रशिक्षण वर्ग दि. २२ ते २४ जुलै या कालावधीत ऑनलाईन पद्धतीने घेण्यात आला. प्रशांत दिवेकर, आरती बिजूटकर, अनुजा भंडारी, कौस्तुभ गोडबोले, ओंकार बाणाईत यांनी शिक्षकांशी संवाद साधला. मेधाविनी वाटवे यांनी वर्गाचे संयोजन केले.

रोटरी क्लब ऑफ पुणे, मेट्रो यांच्या माध्यमातून दिनांक ७ व ८ ऑक्टोबर रोजी 'वर्ग व्यवस्थापन आणि अध्यापकाची परिणामकारकता' या विषयावर प्रशिक्षण वर्ग घेण्यात आला. पुणे जिल्ह्यातील निवडक ८ शाळांमधील ३० अध्यापकांनी यात सहभाग नोंदवला. वर्ग व्यवस्थापन सत्रे प्रशांत दिवेकर, अनुभव शिक्षण सत्रे ओंकार बाणाईत, सातत्यपूर्ण सर्वकष मूल्यमापन सत्रे प्रकाश रणनवरे यांनी घेतली.

रोटरी क्लब ऑफ पुणे, सेन्ट्रल यांच्यासाठी दिनांक १० व ११ फेब्रुवारी २०२२ रोजी, जिल्हा परिषद प्राथमिक शाळा, वढू आणि शरद पवार हायस्कूल, वढू बुद्रुक येथील शिक्षकांसाठी ऑनलाईन माध्यमातून प्रशिक्षण घेण्यात आले. प्रशांत दिवेकर यांनी नवीन शैक्षणिक धोरण २०२० आणि शिक्षणातील बदलते प्रवाह तर ओंकार बाणाईत यांनी अनुभव शिक्षणात तंत्रज्ञानाचा वापर या विषयावर मार्गदर्शन केले. एकूण ३० शिक्षक सहभागी झाले होते.

संशोधन

ज्ञान प्रबोधनीच्या निगडी केंद्रात चालणाऱ्या गुरुकुल प्रकल्पातर्फे योजल्या जाणाऱ्या 'मातृभूमी परिचय शिबिरे' या उपक्रमाचा मागोवा घेण्याचा प्रकल्प चालू आहे. इ. पाचवी ते दहावीच्या विद्यार्थ्यांसाठी स्तरीय पद्धतीने पुणे जिल्ह्यातील अन्य तालुक्यापासून महाराष्ट्रातील लांबच्या जिल्ह्यात व महाराष्ट्राबाहेर जवळच्या राज्यापासून सीमावर्ती राज्यांपर्यंत साधारणपणे आठवडाभराचे शिबिर योजले जाते. यानिमित्त ग्रामीण भागाचा परिचय व पर्यायाने एक-एक करत आपल्या देशाचा-मातृभूमीचा परिचय विद्यार्थ्यांना होतो. स्थानिक इतिहास, भूगोल, समाजजीवन, व्यवस्था, अर्थकारण, राजकीय परिस्थिती अशा अनेक

आयामांचे दर्शन विद्यार्थ्यांना होते. आठ-दहा दिवस एकत्र घेतलेल्या अनुभवांतून विद्यार्थ्यांमध्ये बदल घडत जातात. या मागोवा प्रकल्पाच्या अंतर्गत हा उपक्रम विद्यार्थ्यांना किती प्रमाणात 'मातृभूमीचा परिचय' घडवतो व त्या माध्यमातून विद्यार्थ्यांच्या व्यक्तिमत्त्वात कसे बदल घडत जातात, याचा अभ्यास केला जात आहे. पूर्वचाचणी व उत्तर-चाचणीच्या माध्यमातून सध्याच्या इ. पाचवी ते दहावीच्या विद्यार्थ्यांवरचा आणि सविस्तर प्रश्नावली/ मुलाखतींच्या माध्यमातून माजी विद्यार्थी व अध्यापकांवरचा परिणाम बघितला जात आहे.

***

विशेष उपक्रम

विद्यार्थी कार्यशाळा व शिबिरे – शैक्षणिक उपक्रम संशोधिकेच्या माध्यमातून विद्यार्थ्यांसाठी उन्हाळी मुद्दीमध्ये कार्यशाळा व शिबिरांचे आयोजन करण्यात आले. त्याची तपशीलवार माहिती –

कालावधी	कार्यशाळाचे नाव	कार्यशाळा आशय	वर्ग	विद्यार्थी संख्या
१९ ते २२ मे २०२१	चित्रपट रसास्वाद	माहितीपट, लघूपट दाखवून त्यावर चर्चा, कथा लिहिणे	६ वी ते ८ वी	४२
२४ ते २८ मे २०२१	विज्ञान प्रयोग व खेळणी	विज्ञान संकल्पना दाब, चुंबकत्व, गती, प्रकाश, ध्वनी	६ वी ते ८ वी	४५
१ ते ५ जून २०२१	स्वयं अध्ययन कौशल्य	उद्दिष्ट निश्चिती, अभ्यास पायऱ्या, अभ्यास सवयी. माहितीची पुनर्मांडणी, तक्ते, स्मरण कौशल्य, टिपणे काढणे, नियोजन कौशल्य	९ वी ते १० वी	मराठी मध्यम ३२ इंग्रजी मध्यम ४५

सदस्य प्रशिक्षण :

- १) शिक्षण व्हावे चैतन्यदायी या व्याख्यानमालेचा अभ्यास आणि चर्चा झाली.
- २) संगणक साक्षरता प्रशिक्षण :

१. गुगल ड्राईव्ह
२. झूमचा वापर
३. एक्सेल
४. प्रेड्रेंटेशन (PPT)

‘यु ट्युब चॅनल’ :

ज्ञान प्रबोधिनी, शैक्षणिक उपक्रम संशोधिकेचा स्वतंत्र युट्युब चॅनल सुरु झाला. त्याची सुरुवात मा. संचालक यांचे, Work Ethic For An Exemplar Teacher - आचार्यव्रत या विषयावरील व्याख्यान युट्युबवरून प्रिमियर करून झाली.

वेबसाईट –

विभागाची वेबसाईट आहे, तिथे विभागात चालणाऱ्या सर्व प्रकल्पांची माहिती उपलब्ध आहे. त्या वेबसाईटवर प्रकल्पांतर्गत झालेले कार्यक्रम सर्वजण पाहू शकतात.

* ‘वर्षारंभ उपासना’: विभागाची एकत्रित वर्षारंभ उपासना झाली. विभागातील सदस्यांनी स्वतःच्या विकासासाठी व प्रकल्पाच्या वाढीसाठी संकल्प केले. ते संकल्प विभागात प्रथमदर्शी दिसतील असे लावले आहेत. मा. सुवर्णार्ताई गोखले या प्रमुख अतिथी म्हणून उपस्थित होत्या.

* सार्थक उपासना : नियमित सासाहिक उपासनेबरोबर विभागात महिन्यातून एकदा सार्थक उपासना केली जाते.

* संचालकांची विभागाला भेट : दि. २१ डिसेंबर रोजी मा. संचालकांनी शैक्षणिक उपक्रम संशोधिकेला भेट दिली. विभागात सुरु असलेल्या विविध प्रकल्प आणि उपक्रमांची निवेदने त्या त्या प्रकल्पात काम करणाऱ्या कार्यकर्त्यांनी चित्रफितीच्या आणि छायाचित्राच्या माध्यमातून सादर केली. विविध प्रकल्पांतील साहित्याचे प्रदर्शन या निमित्ताने मांडण्यात आले होते. मा. संचालकांनी विभागातील सदस्यांना मार्गदर्शन केले.

शिक्षक प्रशिक्षण कार्यक्रम

आमचे शिक्षणदूत

छोटे सायंटिस्ट्स उपक्रम

GYAN SETU KATTA
JUNE 2021
EXPERIENCE SHARING BY
VIJAY SWAMI
Executive Director at RIWATCH
(Research Institute of World's Ancient Traditions Cultures and Heritage)
KNOW OUR COUNTRY
STATE : ARUNACHAL
PRADESH

ज्ञान सेतू

Our Team

Our Partners

KPIT

BHARAT FORGE

HARMAN
Inspired

BAJAJ | THE WORLD'S FAVOURITE INDIAN

Bloomcombustion India
GLOBAL ENERGY AND ENVIRONMENTAL SOLUTIONS

